

KAPITTEL 8

Å danne politiske borgere – Ole Gabriel Uelands innsats for forbedret politisk opplysning

Merethe Roos Universitetet i Sørøst-Norge

Abstract: This chapter will shed light upon Ole Gabriel Ueland's proposal to establish a *stortingstidende* in 1836, a regular paper aiming to mediate the discussions at the *Storting* to a broader audience. Ueland, who was one of Hans Nielsen Hauge's followers, was one of the leading politicians in the Norwegian peasant opposition from the 1830's, and he is known as a driving force behind the Presidency Act in 1836. This act secured that Norway gained a higher degree of local self-government. I will argue that Ueland's proposal can be seen in a time-typical tension between agitation and enlightenment, and that the proposal must be understood against his background in the Hauge movement. While most Norwegians at that time only had basic skills in reading and writing, Hauge's followers possessed a higher level of competence and would be able to read and understand the content of a *stortingstidende*.

Keywords: Ole Gabriel Ueland, enlightenment, political agitation, reading and writing skills

Innledning

Hvor stor betydning hadde Hans Nielsen Hauge for den allmenne opplysningsvirksomheten i Norge? Svaret på dette spørsmålet gir seg nærmest selv, til tross for at Hauge ikke hadde noe eget undervisnings- eller opplysningsprogram som han utformet. Trangen til opplysning og skoloring og målet om kulturelt framskritt ga seg som en følge av kristendomssynet Hauge og haugianerne hadde. Haugianerne så kunnskapen som et springbrett til tro, og kunnskapen som utgangspunkt for det jordiske kallsarbeidet. Selv sa Hauge at både vantro og overtro bunnet i manglende opplysning.¹ Utover på 1800-tallet bidro haugianere vesentlig i opplysningsarbeidet blant folk flest. De distribuerte religiøs litteratur, opprettet traktatselskaper som hadde til hensikt å spre oppbyggelige skrifter, og etablerte søndagsskoler i by og bygd. Tidlig på 1800-tallet tok haugianerne også initiativ til å opprette lærerutdanninger og en kristelig ungdomsskole som kan sammenlignes med folkehøgskolen som Olaus Arvesen (1830–1917) og Herman Anker (1839–1896) opprettet på Hamar mange tiår senere. Thomas Olsen Amle (1780–1822), som selv var en nær venn av Hans Nielsen Hauge, leverte et forslag om en ny allmueskolelov i 1816.² Haugianernes innsats for skolesaken ble da også lagt merke til i lokalsamfunnene utover på 1800-tallet. I Råde, for eksempel, beklaget Irgens Hadeln (1776–1847), stedets sogneprest, seg i 1830 over at skolegjerningen ble forsømt i mange familier. Foreldrene holdt barna hjemme i stedet for å sende dem til skolen. Et unntak var haugianerne, som «talte for Oplysningens Fremme og Skolesagen».³ De hadde lagt et stort arbeid ned i å sørge for at barna skulle få bredest mulig opplæring. Det samme gjaldt for andre steder i landet. I Ås bemerket formannskapet tidlig på 1840-tallet hvilken innsats haugianerne hadde gjort for fastskolen på stedet, mens formannskapet i Råde omtrent på samme tid mottok brev fra bønder som tilkjennega sin støtte til haugianernes streben etter skolesakens fremme.⁴

Amles forslag om en ny allmueskolelov så vel som den innsatsen de la ned for skolesaken rundt om i landet kan ses i lys av innsatsen haugianerne gjorde i det politiske liv. Det er vanlig å peke på en sammenheng mellom Hauge-bevegelsen og bondeopposisjonen på Stortinget i 1800-tallets første

1 Golf 1996: 19.

2 Hommerstad 2014: 165.

3 Sitert etter Dørum (2017, s. 94).

4 Dørum 2007, 2008, 2017.

halvdel.⁵ De politiske bøndene drev agitasjon gjennom brev, avisartikler og såkalte politiske katekismer.⁶ De politiske katekismene fulgte mønsteret i samtidens viktigste skolebok, Erik Pontoppidans katekismeforklaring, og hadde dermed et format folk flest kunne dra kjensel på. Katekismene var disponert med spørsmål og svar som folk skulle lære seg utenat. Sjangeren ble også brukt for å formidle annet innhold i samtiden, for eksempel tematikk knyttet til landbruk og helse.

Det går en direkte linje fra de politiske katekismene til det som er tema for dette kapittelet, stortingsmannen og haugianeren Ole Gabriel Uelands (1799–1870) forslag om å distribuere en stortingstidende for å forbedre den allmenne opplysning. I 1836 fremmet Ueland et forslag om å etablere en stortingstidende som skulle inneholde Stortingets forhandlinger. Som vi skal se her, ble forslaget nedstemt, men ikke desto mindre er det et viktig eksempel på haugianernes innsats for å opplyse og dyktiggjøre allmuen i politiske spørsmål. Uelands forslag foregriper lensmann Svend Olsens (1807–1855) forslag om å utgi en stortingstidende i 1839, et forslag som denne gangen ble vedtatt.⁷ Under de samme stortingsforhandlingene hadde Olsen også foreslått å oppheve konventikkelplakaten, slik at man åpnet for lekmannsforkynning. Med utgivelsen av en stortingstidende hadde haugianernes opplysningsvirksomhet og politiske kamper blitt tatt et skritt videre. Mens den politiske agitasjonen i årene etter 1814 skjedde gjennom brev og politisk litteratur, ble det nå lagt opp til at folk flest fikk direkte tilgang til debattene som hadde foregått på Stortinget.

Selv om Uelands biograf Arne Bergsgård mente at Ueland ikke kunne være haugianer, blant annet fordi Ueland hadde Holbergs komedier i bokhyllene og Bergsgård mente at dette ikke var forenelig med å sympatisere med Hauge, må Hans Nielsen Hauges egen virksomhet regnes viktig bakgrunn for Uelands forslag.⁸ Bergsgårds påstander er godt tilbakevist av senere forskning, og påstandene står også i motsetning til lett tilgjengelig kildemateriale. Samtidige haugianske predikanter, som Mads Iver Wefring (1819–1894) og Harkel Johnsen Myhrebøe (1816–1898), refererer til Ueland som lekpredikant. Myhrebøe refererer også til konkrete oppbyggelige taler som Ueland skal ha holdt i Drammen på 1830-tallet.⁹ Som Olav Golf skriver,

5 Seland 2019: 95.

6 Hommerstad 2014.

7 *Stortingsforhandlinger* 16.2.1839.

8 Bergsgård 1932: 19.

9 Myhrebøe 1882; Wefring 1897.

er det neppe grunn til å betvile disse samtidige kildene.¹⁰ Også historikerne Sverre Steen, Per Fuglum og kirkehistorikeren H.G. Heggveit, sistnevnte med omfattende personlig kjennskap til Hauge-bevegelsen, omtalte Ueland som haugianer.¹¹ At Ueland er haugianer, blir dermed tatt for gitt i dette kapittelet.

Hauge gjorde selv en innsats for å spre opplysning og kunnskap, ikke minst gjennom at han tilpasset skriftene sine til folk flest. Han la stor vekt på forståelse, og på at språket i tekstene ikke skulle ha fremmedord eller uttrykk som ikke falt naturlig for allmuen. Dette ser vi blant annet i hans utgivelse av Erik Pontoppidans *Troens Speil* (1800), der han skrev om enkelte uttrykk og strøk avsnitt han mente ikke egnet seg for folk flest. I fortalen til skriftet *Udtog af Kirkehistorien* (1822) rettet han eksplisitt arbeidet mot lekfolk. Kirkehistorisk kunnskap var nyttig for alle, påpekte han, men kirkehistorien inneholdt også mange ord som ville være uforståelige for de som ikke hadde utdanning. Derfor hadde han søkt å gjøre seg «tydelig for de enfoldige» gjennom å bruke ordboken til å «oversætte de vanskeligste fremmede Ord, som have forekommet i historien».¹² I de mange brevene han skrev kunne han forklare kompliserte forhold gjennom et folkelig billedspråk, og dagligdagse hendelser kunne brukes som utgangspunkt for samtaler om religiøse spørsmål.¹³ Brevene bidro ikke bare til å holde kontakten med vennene i menighetene, men de sørget også for at haugianerne fikk trening i å lese og skrive. Hauges egne brev ble skrevet av og sendt fra hus til hus, og brevene ble modeller for nye brev og andre tekster, forfattet av haugianere. Et eksempel på dette ser vi i boken *Om religiøse følelser og deres værd* (1817), der både haugianerkvinner og -menn signerte som bidragsytere. Haugianernes tekster kan dermed dokumentere skriveferdighet i en tid der få i samfunnet hadde slike kunnskaper. Norges første skolelov, vedtatt i 1739, hadde gjort skriveopplæring til en privatsak, i den forstand at lærerne hadde plikt til å undervise i skriving bare når foreldrene forlangte det. Tidlig på 1800-tallet var derfor få som var skriveføre her til lands.¹⁴

De grunnleggende ferdighetene i lesing og skriving som haugianerne var i besittelse av, vil her bli forstått som en avgjørende kontekst for

10 Golf 1996: 136–137.

11 Fuglum i *Norsk biografisk leksikon VIII*: 282 ff., jf. Golf 1996: 136–137; Heggveit 1891–1895: 91 ff.; Steen 1945: 153.

12 Hauge 1822: IV–V.

13 Golf 1996.

14 Tveit 1990.

Uelands forslag om utgivelse av en stortingstidende. Det er godt kjent at Hans Nielsen Hauges virksomhet stimulerte bøndernes lese- og skriveferdigheter allerede fra tidlig i århundret. Haugianerne ble kalt «lesere», og predikantenes litterære ferdigheter inspirerte de vakte bøndene til selv å utvikle ferdigheter i lesing og skriving.¹⁵ Lese- og skrivekunnskapene gikk så i arv til neste generasjon; de vakte bøndene skrev brev og skrev avskrift av Hans Nielsen Hauges skrifter. I det følgende skal vi diskutere forslaget i spenningsfeltet mellom allment opplysningsarbeid og politisk agitering, og drøfte hvorvidt Uelands begrunnelse for å gi ut skriftet tar utgangspunkt i et realistisk mål, tatt i betraktning allmuens litterære ferdigheter i samtiden. Vi skal starte med å se på Uelands tekst, og deretter se teksten inn i en bredere sammenheng, der bondepolitikk, politisk agitasjon og samfunnets generelle lese- og skriveferdighet står i sentrum.

Forslaget om en stortingstidende

Ole Gabriel Ueland trenger neppe noen omfattende introduksjon for historieinteresserte lesere. Han var en av 1800-tallets mest sentrale opposisjonelle politikere, og ledet bondeopposisjonen på Stortinget fra han ble innvalgt i 1833 og fram til 1850-tallet. Ueland engasjerte seg særlig for et utvidet folkelig selvstyre, og er regnet for å være en vesentlig drivkraft bak vedtaket av formannskapsloven i 1836. Ueland var født og oppvokst i Dalane i Rogaland, og arbeidet som omgangsskolelærer fra han var i slutten av tenårene og fram til han giftet seg i 1825. Som stortingspolitiker ble han gjenvalgt helt fram til året før han døde, og som representant i Odelstinget var han medlem i valgkomiteen, fullmaktskomiteen, tollkomiteen, justiskomiteen og kirkekomiteen. Han samarbeidet med sentrale politikere som Ludvig Kristensen Daa (1809–1877) og Johan Sverdrup, og opp gjennom årene ga han sin støtte til en rekke lovforslag som hadde brodd mot embetsstanden, og som kom til å gjøre livet på den norske bygda enklere for dem som bodde der. Dette gjaldt blant annet liberaliseringen av håndverkerlovene på 1830-tallet, handelsloven i 1842 og frigivelsen av handel i 1866. Tilsvarende ville han også bremse opp når det gjaldt statens ansvar i politiske spørsmål, og særlig ønsket han å begrense statens pengeforbruk.

I tråd med sitt religiøse grunnsyn gikk Ueland inn for å oppheve konventikkelplakaten, da dette ble diskutert på Stortinget på 1830-tallet og fram

¹⁵ Golf 1996: 28 ff.

til den endelig ble opphevet i 1842.¹⁶ Ut over dette viste han ofte en konservativ holdning i religiøse spørsmål. Han argumenterte mot en liberalisering av dissenterloven i 1845 og ønsket å opprettholde kravet om at embetsmenn skulle være medlem av statskirken. Ueland var også en aktiv forkjemper for økt allmenn opplysning. Samme år som han foreslo å utgi stortingstidenden, i 1836, tok han også til orde for å opprette folkeboksamlinger rundt om i landet. Fra han ble valgt inn på Stortinget var han også en ivrig talsmann for å forbedre den allmenne skolegangen, og argumenterte for at folkets opplysning skulle være en stats sak. I forlengelsen av dette mente han også at det såkalte *Opplysningsfondet* (Oplysningsvæsenets Fond) skulle organiseres slik at allmueskolen fikk nytte av det. Da det ble vedtatt etablert i 1821, var bevilgninger fra fondet tiltenkt universitetet og de lærde skoler.¹⁷

Forslaget om å publisere en egen stortingstidende ble forelagt Stortinget 1. februar 1836, og presentert for en lesende offentlighet gjennom et innlegg Ueland publiserte i *Morgenbladet* tre dager senere.¹⁸ Ueland kom her med en detaljert beskrivelse av hvilke rutiner utgivelsen av skriftet skulle følge, og hva skriftet skulle inneholde:

- 1) Stortingets Forhandlinger udgives i et eget Blad, kaldet Stortingstidende.
- 2) Tidenden udkommer saa ofte det fornødiges, og skal foruden Forhandlingerne, saavidt muligt, levere en fuldstændig Extract af Debatterne.
- 3) Stortinget utvælger strax af sin egen Midte 7 Medlemmer, dog ingen af de Repræsentanter, der ere Medlemmer af Valgkommiteen, der skal afgive Betænkning og Indstilling om, hvorledes dette paa bedste Maade bør skee. Denne Indstilling foredrages ikke i Stortinget førend Bedømmelsen af Repræsentanternes Fuldmagter ere tilendebragte.
- 4) Et Nummer af Stortingstidenden uddeles gratis til enhver af Valgmændene ved de sidst afholdte Valgforsamlinger. Disse ere pligtige til at udlæane det til Andre i Districtet, som maatte ønske det. Naar Stortingstiden er tilende, overlades Bladene til Skolecommissionen, som bestemmer den fremtidige Brug deraf.

¹⁶ Golf 1996: 275 ff.

¹⁷ Golf 1996.

¹⁸ *Stortingsforhandlinger* 1836: 9.

- 5) Det gjøres Redactionen til Pligt, at ledsage Efterretningerne med oplysende Anmærkninger, saavel som med den under No. 2 nævnte fuldstændige Extract af Debatterne.¹⁹

Det var altså valgmennene, som var sentrale i samtidens indirekte valgssystem og som vanligvis nøt stor respekt i lokalmiljøene, som skulle motta og stå for videre distribusjon av stortingstidenden. Valgmennene var folkets representanter, som etter at de var valgt i lokalmiljøene møttes og utpekte representanter til Stortinget. Bladet de nå hadde fått ansvar for å distribuere, skulle deles ut i «enhver Kjøbstad og i ethvert Præstegjeld paa Landet», skrev Ueland.²⁰ Når så stortingsperioden var avsluttet, skulle valgmennene gi bladet videre til stedets skolekommisjon. Begrunnelsen for å gi ut stortingstidenden var knyttet til behovet for politisk opplysning blant allmuen. Selv om det var gått over tjue år siden landet fikk sin nåværende statsforfatning, hadde likevel den største delen av nasjonen så liten forståelse av denne ordningen at de ikke kunne gjøre rede for hvilken verdi den hadde i sammenligning med andre forfatninger, påpekte Ueland innledningsvis. Dermed hadde de heller ingen kjærlighet til denne forfatningen, noe som burde være det fremste målet for hver borger i landet.

Ueland så en klar sammenheng mellom landets politiske stabilitet og borgernes faktiske viten. Kunnskap om forfatningen var en betingelse for at den politiske harmonien kunne vedvare, understreket han. For ingen kunne garantere at ikke «Uvidenhed, vildledet af forskjellige Interesser», kunne «opvække Misfornøielser med det Nærværende, sætte Splid imellem Borgerne, og derved bane Veien til at nedbryde det Nye og opreise det Gamle igjen paa Ruinerne».²¹ Det var derfor Stortingets plikt å treffe bestemmelser som kunne gjøre at allmennheten ble kjent med både statsforfatningen og hvordan de ulike statsanliggende ble forvaltet. Riktignok hadde man sørget for å forsyne skolene med et eksemplar av Grunnloven, men dette var en tekst de færreste hadde noe ønske om å lese. Det var derfor nødvendig å vekke lysten til å forstå grunnlaget for Stortingets virksomhet, og dette kunne best gjøres gjennom å utgi og distribuere et blad som inneholdt Stortingets forhandlinger.

¹⁹ *Morgenbladet* 4.2.1836.

²⁰ *Stortingstidende* 1836: 124 ff.

²¹ *Stortingstidende* 1836.

Da Ueland la fram sitt forslag i Stortinget 1. februar 1836, ble det bestemt at forslaget skulle diskuteres og at det skulle vedtas en beslutning i et senere møte. Dette senere møtet ble holdt tolv dager senere, og diskusjonen ble gjengitt i et omfattende tillegg til *Morgenbladets* utgave 15. februar 1836. En egen komité hadde blitt satt ned for å behandle forslaget.²² Tillegget som er trykket i *Morgenbladet* er disponert i to deler. I den første innledende delen presenterer komiteen sitt standpunkt og kommer med generelle betraktninger til hvorfor de hadde kommet fram til sin konklusjon, mens standpunktene blir utdypet i tilleggets andre del, med utgangspunkt i de fem punktene som Ueland selv hadde presentert. Det kommer tydelig fram fra innlegget at saken har vært grundig debattert i komiteen, og underveis i tekstforløpet blir det presentert ulike forslag til hvordan staten kan bidra til å utbre allmenn opplysning. Stort sett blir disse forslagene forkastet, men de bekrefter at komiteens medlemmer har latt seg engasjere av tematikken og har hatt forståelse for behovet for å heve nivået på den allmenne opplysning. Det har også vært innhentet tilbud fra forleggere og boktrykkere når det gjaldt publisering av de ulike alternativer til offentliggjøring av stortingsforhandlingene som hadde vært diskutert.

I starten av den innledende delen blir det da også tydelig at komiteens medlemmer var enige i at det å bidra til allmenn opplysning, også når det gjaldt forfatningen og landets ulike samfunnsinnretninger, måtte være et politisk mål, for Norge så vel som for andre land. For, påpekte de:

Det ligger i Sagens Natur, at den større Masse af Individier i ethvert Land maa befinde sig i Forhold, der gjøre dem det vanskeligt, om ei umuligt, at hæve sig endog til det laveste Trin af den Aandsdannelse, uden hvilken Statsforfatningens og de bestaaende Samfundsindretningers velgjørende Indflydelse aldrig kan skjønnes.

Det var derfor nødvendig at staten la til rette for tiltak som kunne sørge for at «forstanden utvikles og gjøres skikket til en almindelig og rigtig Opfattelse af hine ikke saa ganske simple Begreber». Men Uelands forslag traff ikke målet, mente komiteen. En stortingstidende med det innholdet som Ueland la opp til, som inneholdt «Forslag, Committee-Indstillinger, Beslutninger og Vota etc. in extenso», ville neppe tiltale den delen av

²² «Tilæg til Morgenbladet No. 46, 15.2.1836.» Komiteen bekjentgjøres i *Morgenbladets* utgave 6. februar 1836. Medlemmer var, foruten Ueland selv, Lauritz Weidemann (1775–1836), Hermann Foss (1790–1853), Hans Riddervold (1795–1876), Jonas Anton Hielm (1782–1848) og Carl Valentin Falsen (1787–1852). Weidemann var komiteens leder, mens Foss fungerte som sekretær.

allmuen som ikke allerede hadde oppnådd et slikt dannelsesnivå at de oppsøkte og leste slike skrifter likevel, uten noen form for ekstra opplæring. En annen ting som talte mot utgivelse, var tid og pris. Man kunne ikke forvente at allmuemannen hadde tid til å sette seg inn i slike skrifter, og dersom de ble delt ut gratis, slik som Ueland foreslo, ville dette trolig også vekke adskillig mindre interesse enn om de ble solgt for en symbolsk sum med penger. For all erfaring viste at skrifter som ble delt ut uten å koste noe ville bli mottatt med mindre interesse enn de som ble solgt til en sum de fleste kunne betale. Dessuten hadde man aviser som arbeidet for å spre informasjon fra Stortingets virksomhet. En stortingstidende ville komme i veien for det som var avisenes oppdrag, og vanskeliggjøre, i stedet for å lette, den alminnelige innsikten i det offentlige liv, mente komiteen. Det er altså verdt å merke seg at selv om Ueland selv var medlem av denne komiteen, kom komiteen som helhet fram til en annen konklusjon enn det som hadde vært Uelands utgangspunkt.

Komiteen brukte deretter den delen der de gikk gjennom Uelands punktvisse forslag til å bygge opp under konklusjonen som de hadde kommet til i det foregående. Det første punktet måtte nødvendigvis innebære at det ville bli mye ekstraarbeid for stortingsrepresentantene, og ekstraarbeidet ville hindre dem i å gjøre det som var deres egentlige oppgaver. Også om oppdraget ble satt bort og utført av noen utenfor Stortinget ville det by på praktiske vanskeligheter å gjennomføre det, mente de. 6. februar hadde det kommet inn et anbud fra bokhandler Schive på ferdigstillingen og offentliggjøringen av en slik stortingstidende.²³ Tilbudet var imidlertid ikke av en slik art at komiteen kunne anbefale at man gikk videre med det. Slik forholdt det seg også med tilbud fra andre boktrykkere som det var innhentet tilbud fra. Videre var det vanskelig å finne noen juridisk forankring for å pålegge valgmennene å dele ut stortingstidenden, slik Ueland hadde foreslått. Det ville bli et ekstraarbeid som Stortinget ikke hadde dekning for å dele ut. Når det var sagt, var det allerede blitt lagt til rette for at pressen kunne videreformidle diskusjonene som ble ført på Stortinget. Det var avsatt egne plasser til redaktørene på Stortingets galleri, slik at de kunne overvære og skrive ned de debatter som foregikk i stortingssalen. I «et meget udbredt dagblad» – komiteen sikter her til *Morgenbladet* – var proposisjoner, vota, innstillinger og andre dokumenter tatt inn *in extenso* i tillegg til avisen, uten at abonnentene måtte betale noe

23 Se *Morgenbladet* 6.2.1835.

ekstra. Også andre aviser og ukeblader «kappes om at levere extractviis og snarest muligt de vigtigste Forhandlinger», påpekte de. Det var dessuten slik at Stortingets forhandlinger allerede ble ordnet kronologisk og solgt for en lav sum penger. Enkelte eksemplarer ble også utdelt gratis til allmubiblioteker og sogneselskaper rundt om i landet. En egen stortingstidende ville derfor være en overflødig utgivelse, mente komiteen. Og selv om det kunne argumenteres for at Stortinget skulle støtte en utgivelse av «passende smaaskrifter», slik at allmuen kunne få kunnskap om forfatningens goder, ville ikke komiteen gå inn for et slikt forslag. Dette var åpenbart noe av det som hadde vært diskutert under komiteens møter.

Det var i det hele tatt mange grunner til ikke å gå inn for Uelands forslag, men behovet for å bekjentgjøre forhandlingenes innhold var absolutt til stede. Komiteen ville derfor formalisere en publisering av Stortingets forhandlinger som allerede hadde vært praktisert i mer uformelle rammer. De hadde tatt kontakt med Madame Hviid, som eide både avisen *Morgenbladet* og byens største trykkeri, og hadde fått en avtale om at *Morgenbladet* framover skulle trykke de saker som Stortinget til en hver tid fant nødvendig å publisere.²⁴ På bakgrunn av diskusjonene de hadde hatt, kunne derfor komiteen konkludere med det følgende:

- 1) Ræpresentanten Uelands Forslag til Udgivelsen af en særskilt Storthingstidende bifaldes ikke.
- 2) Storthingets Præsidentskab bemyndiges til at træffe Accord med Morgenbladets Udgiver i det Væsentlige overeenstemmende med vedlagte Skrivelse af 8de d. M. fra R. Hviids Enke angaaende Optagelse i Morgenbladet og deres Tillæg af de Sager, Storthinget maatte ønske.

Forslagets kontekst: forholdet mellom opplysning og politisk agitering

Ole Gabriel Uelands forslag må ses inn mot den opplysnings- og agitasjonsvirksomhet som politikere med bakgrunn i bondestanden hadde drevet de siste tiårene. Særlig fra 1830 hadde bondeopposisjonen gjort seg gjeldende med stor kraft.²⁵ Flere blader og aviser rundt om i landet hadde sørget for å

24 Madame Hviid refererer til den velbeslätte Else Marie Ring Hviid (1785–1864), gift med avisens faktor (trykkesjef) Rasmus Hviid. Også «det nye politiske dagblad» *Den Constitutionelle* hadde fått tilbud om å utgi skriftet, men hadde takket nei, fordi tilbudet var noe redaktøren «ei turde inlade sig paa».

25 Nymark 2020: 200.

befeste en opinion som opponerte mot embetsmenn og elite, og stadig nye avistitler hadde kommet til, slik som *Folkevennen*, *Flyveren* og *Thrønderen* i Trondheim, og *Den Bergenske Kontrollør* i Bergen. Grunnlovens paragraf 100, som sa at «Trykkefrihed bør finde sted», åpnet for at pressen kunne formidle politiske holdninger, og tillot at den skrivende delen av bondestanden kunne formidle sin kritikk mot samfunnets øverste stand og sjikt. Samlet utgjorde avisene en reell utfordring for embetsstandens dominans i lokalsamfunnene, med sin argumentasjon for lokalt selvstyre, lavest mulig skatter og avgifter og størst mulig selvstendighet for bøndene. Den mest betydningsfulle avisen var Peder Soelvolds (1799–1848) *Statsborgeren*, som ble utgitt i Christiania fra 1831 og som hadde som mål å «efterspore grundlovsstridige og egenmægtige Foretagender» og å rapportere om «Alt hvad der kan have skadelig indflydelse, saavel paa enkelte Mennesker og Indretninger i Staten».²⁶ I *Statsborgeren* ble agitasjonen tydelig. Redaktør Soelvold i prioriterte embetsmannskritiske tekster, og avisen praktiserte en radikal forståelse av ytringsfrihetsparagrafen, der i prinsippet alt som ble sendt inn, ble trykket.²⁷

Men også tidligere hadde bøndene samlet seg mot samfunnets ledende sosiale sjikt og drevet agitasjonsvirksomhet gjennom aviser. På Eidsvoll hadde bonderepresentasjonen vært betydelig, og hele 37 av de 112 representantene som hadde vært samlet, tilhørte bondestanden. Likevel hadde bøndene grunn til å føle seg overkjørt. Grunnloven sa nemlig at en tredjedel av dem som stemte ved stortingsvalgene skulle være fra byene. Dette betydde i realiteten at bøndene var betydelig underrepresenterte i valgene, ettersom nitti prosent av landets befolkning på dette tidspunktet bodde på landsbygda.²⁸ Samtidig var det embetsmennene som satte premissene i lokalsamfunnene: Det var presten, futen og amtmannen som bestemte. Som en konsekvens av at Grunnloven hadde åpnet opp for trykkefrihet gjennom paragraf 100, kom det ut en rekke politiserende aviser i årene etter 1814, slik som *Det Norske Nationalblad*, *Tilskueren*, *Patrioten* og *Patrouillen*.²⁹ Dette ble viktige arenaer for bøndenes agitering mot embetsmannsstanden. En som i så måte hadde gjort seg bemerket, er Hans Barlien (1772–1842). Barlien, som kom fra Overhalla, hadde blitt valgt inn som stortingsrepresentant for Nordre Trondhjems amt i 1815, og i avisene

26 Nymark 2020.

27 Nymark 2014: 103 ff.

28 Storsveen 2010: 223–241.

29 Hommerstad 2014: 45 ff.

Det Norske Nationalblad og *Den lille Trondhjemske Tilskuer* hadde han kommet med kraftige angrep på embetsmenn og elite. I et innlegg han publiserte i mai 1817 argumenterte han for at folket måtte velge de stortingsrepresentanter som bøndene var best tjent med, og dette var definitivt ikke embetsstanden, mente han. Innlegget, som hadde tittelen «Om Norriges Grundlov, Representation og Valgene», ble heftig debattert i pressen de nærmeste månedene. Barlien skulle da også bli involvert i flere rettsaker utover på 1820- og 1830-tallet, og dette kom til å sette ham ut av rikspolitikken.³⁰

Også de politiske katekismene var en del av denne innsatsen for å få bøndene mer på bane i politiske spørsmål. Med sin velkjente og lett håndgripelige form bidro katekismene til å gjøre et politisk innhold tilgjengelig for bondestanden. Dermed beredte de også grunnen for tematikk som var lite utbredt blant bønder flest, selv om det er kjent at eliten i bondestanden var i besittelse av bøker og boksamlinger ut over den religiøse litteraturen.³¹ I innledningen nevnte vi Pontoppidans katekismeforklaring som et viktig forbilde, men de politiske katekismene i Norge fant også modellskrifter i land på kontinentet. I Frankrike, for eksempel, ble politiske katekismer brukt etter den franske revolusjon som hjelp i å lære opp folket i hva som var deres nye rettigheter, og under napoleonskrigene brukte tyskere og spanjoler de samme skriftene til å drive propaganda mot Napoleon og Frankrike.³² De politiske katekismene i Norge kom ut fra starten av 1820-tallet, med den anonymt utgitte *En mærkelig samtale imellem tvende bønder, under deres Fotreise til en Valgforsamling i Aaret 1820* som den første i sitt slag. Senere kom katekismer av kjente personer i offentligheten, slik som bøker skrevet av Christian Magnus Falsen (1782–1830) og Henrik Wergeland (1808–1845). Falsens *Constitutionens Katechismus eller den Norske Grundlov, saaledes som den blev given den 17de Mai 1814 og nærmere bestemt den 4de November, fremsat i Spørgsmaal og Svar*, utgitt i 1825, var en forenkling av den tidligere utgitte *Norges Grundlov gjennomgaaet i Spørgsmaal og Svar*, som den samme forfatteren hadde publisert i 1818. Mens den først utgitte boken talte nesten fem hundre sider, var den siste gitt ut i et hendig format, med et sideantall på omtrent ti prosent av det opprinnelige. Dermed hadde Falsen gjort vanskelig innhold tilgjengelig for et bredere lag av folket. I 1832 utga Henrik Wergeland *Nordmandens*

30 Bjerås 2019: 324.

31 Fet 1995.

32 Hommerstad 2014: 50.

Katechisme – For Allmuen, som senere kom i flere redigerte utgaver. Mens den første utgaven forholdt seg nøytral til politisk tematikk, var det i de redigerte utgavene gitt plass til adskillig politisk innhold.³³

Den mest kjente politiske katekismen i samtiden var imidlertid den såkalte *Ola-boka*, eller *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Vejledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelsen af Valgmænd og Representanter*, som var skriftets fulle tittel. *Ola-boka* kom ut i 1830, og bokas opphavsmann var John Neergaard (1795–1883). Neergaard gjorde selv en iherdig innsats for å få boka spredt rundt i landet, og med nesten seks hundre eksemplarer i bagasjen reiste han rundt som «politisk Missionær» fra sommeren 1830.³⁴ I månedene framover dro han fra Østfold-traktene og opp langs Østerdalen og Gudbrandsdalen til Trøndelag, og han gjorde flere agitasjonsreiser rundt om i Trondheims amt. Høsten 1831 besøkte han Nordfjord og Førde, før han neste vår la veien om Gudbrandsdalen på vei til Toten, som igjen ble utgangspunkt for agitasjon i Kristians amt. Overalt hvor han kom utnyttet han bekjentskap og forbindelser til fordel for saken han agiterte for, og mange ble overbevist om nødvendigheten av å være politisk aktiv.

Ola-boka støttet opp under Neergards overordnede prosjekt. I innledningen til boka rettet han søkelys mot den urettferdigheten som han mente bøndene hadde lidd under siden 1814. Mye kunne tilskrives endrede økonomiske vilkår, påpekte han. Forbedringen av pengevesenet som hadde foregått siden 1814 hadde gjort at embetsmennene kunne øke sine inntekter, mens bøndene hadde seilt akterut. Samtidig hadde statsutgiftene fortsatt å øke, noe som også talte i bøndenes disfavør. Det var derfor viktig at bøndene valgte stortingsrepresentanter fra sin egen stand som kunne tale deres sak. Samtalen i *Ola-boka* foregikk mellom «Byemanden», «Klokkeren», «Bergværksbetjenten» og Ola, der klokkeren inntok rollen som embetsmannens forsvarer, mens bergverksbetjenten var Olas læremester. Ola ble blant annet veiledet i hvordan taktisk valg av bonderepresentanter på Stortinget ville gi bøndene økt makt over skattelegging og statsutgifter. Nøkkelen til denne økte makten ville være å mobilisere alle med stemmerett til å møte på tinget og å sverge ed til konstitusjonen, slik at de kunne delta i politiske valgene. Bøndene måtte også avtale på forhånd hvem de skulle velge, slik at de kunne få større innflytelse over valget. Neergaards

³³ Hommerstad 2014: 51.

³⁴ Brovold 1877: 10.

agitasjon ga da også positive resultater. Da Stortinget skulle samles i 1833, møtte det for første gang flere bonderepresentanter enn embetsmenn.³⁵ Dette peker framover mot vedtaket av formannskapsloven i 1836, med denne lovens vekt på økt bonderepresentasjon.

Historikeren Marthe Hommerstad, som har skrevet flere grundige framstillinger av bøndenes politiske kamp i årene etter 1814, har påpekt at de første politiske katekismene som ble publisert i Norge var like mye opplysende skrifter som de var agitatoriske tekster.³⁶ Tematikken var imidlertid den samme som i de agitatoriske skrifterne fra bondemobiliseringen på begynnelsen av 1830-tallet: Man fant en uttalt skepsis mot embetsmenn, et ønske om å redusere de offentlige utgiftene i tillegg til en framheving av bøndenes plass i samfunnet. Kristian Hølen Nymark har på sin side argumentert for en splittelse i bondebevegelsen i Norge på 1830-tallet.³⁷ Nymark påpeker at man på den ene siden fant kretsen rundt *Statsborgeren*, som i det vesentlige bestod av østlandsbønder, anført av radikale opposisjonelle som Peder Soelvold og John Neergaard. Soelvold hadde vendt seg fra haugianismen allerede i konfirmasjonstiden, da han hadde blitt undervist av Hauge-motstanderen Lauritz Lange Bremer (1767–1820).³⁸ På den andre siden fant man haugianere som Ueland og trønderen Michael Grendahl (1785–1849). Nymarks argumentasjon er i overensstemmelse med det bildet Francis Sejersted tegnet av bondestanden på 1830-tallet. Sejersted argumenterte for at Soelvold og Neergaard ikke var representative for bøndene som helhet.³⁹ Der de fleste kunne enes om at det var nødvendig med økt bonderepresentasjon i politikken og at det ville være fordelaktig å senke skatter og avgifter, var det mye annet bøndene ikke var enige om. Ifølge Sejersted var det de dårlige tidene på 1830-tallet som hadde skapt den gjennomslagskraften som Soelvold og Neergaard hadde, mens han mente at det kun var en liten del av bøndene som hadde vært enige i at det var en konflikt mellom bondestanden og eliten.

Som det går fram over, er bondestanden i Norge på 1830-tallet ingen ensartet gruppe. Like fullt forenes de i de vage grensene mellom opplysning

35 Grunnloven § 59, vedtatt 8. februar 1816 (Lov, som nærmere bestemmer Forholdet mellom Kjøbstædernes og Landets Valgdistricters Representanters Antal i overestemmelse med Grundlovens 59§) ble opphevet i 1827, blant annet som et resultat av John Neergaards virksomhet. Se Brovold (1877, s. 17), jf. også Halvorsen (2021, s. 549).

36 Se for eksempel Hommerstad (2014, s. 53).

37 Se Kristian Nymarks bidrag i denne antologien.

38 Se Kristian Nymarks bidrag i denne antologien og Høverstad (1930, s. 154–157).

39 Sejersted 1978: 342.

og agitering. Både Soelvold selv og hans avis *Statsborgeren* er gode eksempler på dette. Soelvold blir i all tidligere forskning omtalt som svært opptatt av folkeopplysning, og han tar med seg visjonen om at bøndene må opplyses inn i sin egen avis.⁴⁰ Under tittelen i hver utgave av *Statsborgeren* kan vi finne en fast parole som er trykket i en ramme: «Retfærdighed, Frihed og Oplysning.» Avisens pretensjon om opplysning speiles i en rekke tekster; det er helt nødvendig å opplyse bonden slik at han i større grad kan ta del i samfunnslivet. *Statsborgeren* argumenterer for å forbedre skolen, og mot institusjoner redaktøren mener at bekjemper den allmenne opplysning. «Kirke- og Underviisningsvæsenet trænger til Revision i det hele og behøver i alle sine Grene Ændringer og Forbedringer», heter det i avisens utgave 18. februar 1832.⁴¹ Likeledes hadde deler av kristenheten stilt seg i veien for det samme:

Med Rette frygtede de Trangbrystede for, at den christelige Læres Formaal var at hæve Mennesket til et frit, og ved Frihed og Guds frygt lykkeligt Væsen. Bonden kan ikke mere blændes, skjøndt dessværre maa man tilstaae, at Sandsen for vor lykkelige Forfatning endnu savnes i høi Grad.⁴²

Samtidig var en av Hauges nærmeste venner, Michael Grendahl, som for øvrig også finansierte *Ola-boka*, en ivrig pådriver for etableringen av *Statsborgeren*.⁴³ De vage grensene speiles i en gjensidig avhengighet: Politisk deltagelse forutsatte at bøndene kunne forstå landets politiske anliggende, mens landets politiske forhold også ville generere behov for agitasjon.

Uelands mål med å ville gi ut en stortingstidende demonstrerer til fulle spenningsforholdet mellom opplysning og agitasjon. Gjennom å ville gi bøndene tilgang til de forhandlinger som foregikk på Stortinget, ville bøndene på den ene siden – i alle fall ideelt sett – blitt kjent med samtidens politiske liv og den norske konstitusjonens grunnlag. Sett fra denne vinkelen drev Ueland allmenn opplysningsvirksomhet. På den andre siden ville denne kunnskapen også kunne være en spire til ytterligere politisk deltagelse, og potensielt også kunne befeste og styrke bondeopposisjonens

40 Nymark 2014. Nymark viser også til flere tidligere forskere som har hevdet det samme, deriblant Inge Krokann og Torstein Høverstad.

41 *Statsborgeren* 18.2.1835.

42 *Statsborgeren* 11.10.1835.

43 Hommerstad 2014.

politiske innflytelse i samfunnet. Agitasjon og opplysning glir igjen over i hverandre.

Ikke desto mindre er det påfallende at Ueland ønsket å gjøre stortings-tidenden tilgjengelig for folk flest, tatt i betraktning samtidens generelle lese- og skrivekunnskap. Selv om skolegang og leseopplæring hadde vært obligatorisk siden *Forordning om skolerne paa Landet* hadde blitt vedtatt i 1739, var det i Uelands samtid betydelige deler av befolkningen som ikke var fortrolige med lesing og skriving. Mange steder var også skolegangen svært mangelfull. Da folkeopplyseren og skolemannen Hartvig Nissen (1815–1874) skulle rapportere fra sine mange besøk rundt om i Norge tidlig på 1850-tallet, kunne han fortelle følgende om en skole han hadde besøkt i Lands prestegjeld:

N. N. Rode har 35 skolepligtige Børn. Den dag, da jeg besøgte Skolen, vare imidlertid kun 8 tilstede. Veiret var rigtignok stygt, men Skolestuen laa ved den slagne Landevei, og mange af Børnene hadde ikke lang Vei til Skolen. Den ene af de 8 Børn var en Pige paa 15 aar, som den Dag besøgte Skolen for første Gang i sit Liv. Hun kunde ikke stave. Af de andre Børn var to Lægsdlemmer. Den ene af disse var klædt som den usleste Tigger [...] Det var vedtaget en Bestemmelse, at naar et antal af 30 Børn indfandt sig i Skolen, skulde de deles i 2 Afdelinger, som skulde søge Skolen skiftevis hver sin dag. Da den samlede Rode havde 8 Ugers Underviisning aarlig, vilde det altsaa, hvis Børnene indfandt sig nogenlunde regelmæssig, kun falde 24 Dagers aarlig Underviisning paa hvert Barn.⁴⁴

Lignende forhold hadde Nissen sett på sine reiser andre steder i landet; skolen ble forsømt, og enkelte av barna kunne verken lese eller skrive.

I forslaget han hadde stilt mange år tidligere, foreslo Ueland å gjøre stortings-tidenden tilgjengelig for folk flest gjennom å distribuere det i alle kjøp-steder og prestegjeld rundt om i landet. Komiteen som vurderte Uelands forslag mente at det var urealistisk, fordi det var mange som ikke ville ha forutsetninger for å forstå hva tekstene handlet om. Dette synspunktet gir god mening i lys av de beskrivelsene som Hartvig Nissen kommer med på 1850-tallet. Som haugianer forholdt Ueland seg til en annen virkelighet når det gjelder lese- og skrivekunnskaper enn den som beskrives i sitatet fra Nissens bok.

Videre ble de selv også pådrivere for forbedret skolegang og økt opplysning blant folk flest. Ole Gabriel Uelands stortingstidende ville trolig

44 Nissen 1854: 322.

kunne blitt lest av bønder som hadde den samme bakgrunnen som ham selv, men muligens ikke av den store gruppen av bønder som han ønsket å gjøre skriftet tilgjengelig for.

Konkluderende bemerkninger

I denne teksten har vi sett hvordan en sentral politiker med klare bånd til haugianerne, Ole Gabriel Ueland, argumenterer for utgivelsen av en stortingstidende i 1836. Dermed fører han tanken om agitasjon og opplysning over på et nytt nivå: Der haugianerne i årene etter 1814 drev politisk agitasjons- og opplysningsarbeid gjennom pressen og å skrive brev, var det nå en direkte utgivelse av Stortingets diskusjoner og forhandlinger som skulle bli gjort tilgjengelig for folk flest.

Selv om Uelands forslag ble nedstemt etter diskusjoner på Stortinget, foregriper det stortingsrepresentanten Svend Olsens vedtatte forslag om det samme, reist tre år senere. På denne måten kan man si at haugianerne spiller en sentral rolle i arbeidet med en bredere politisk opplysning av offentligheten.

Referanser

- Bergsgård, A. (1932). *Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken: bd. 2*. Aschehoug.
- Bjerkås, T. (2019). En ensom radikaler: Hans Barliens visjon om folkestyre. *Historisk tidsskrift*, 98(4), 323–329. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2019-04-04>
- Dørum, K. (2007). *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850–1940*. Elverum trykk.
- Dørum, K. (2008). ... midt mellom byene. *Rådes historie, bd. 3: 1830–1940*. Møklegaards trykkeri.
- Dørum, K. (2017). Haugianerne i norsk politikk på 1800-tallet. I K. Dørum & H. K. Sødal (Red.), *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon* (s. 76–103). Cappelen Damm Akademisk.
- Golf, O. (1996). *Haugianisme og folkeopplysning*. O. Golf.
- Fet, J. (1995). *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Universitetsforlaget.
- Halvorsen, M. (2021). § 59. I O. Mestad & D. Micalsen (Red.), *Grunnloven 1814–2016. En historisk kommentarutgave* (s. 548–554). Universitetsforlaget.
- Hauge, H. N. (1822). *Huus-Postil, eller en Samling af forskjellige Forfatteres, meest Luthers, Franckes og Pontoppodidans, Betragtninger over Søn- og Festdages deels Høimesse-, dels Aftensangs-Texter, samlede til en Aargang, og udgivne i den Hensigt, at befordre og vedligeholde christelig Huus-Andagt*. Christiania/Christiansand.
- Heggtveit, H. G. (1891–1895). *Illustreret Kirkehistorie. Gjennemseet af Professor dr. theol A. Chr. Bang. Med et Tillægg om norske Kirkeforholde i Amerika af Th. Botne*. Cammermeyers boghandel.
- Hommerstad, M. (2014). *Politiske bønder: Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Scandinavian Academic Press.
- Høverstad, T. (1930). *Norsk skulesoga. 2: Frå einevelde til folkestyre. 1814–1842*. Steenske forlag. *Morgenbladet* 6.2.1835.

- Morgenbladet* 4.2.1836.
- Myhreboe, H. (1882). *Oplevelser og Erindringer: Mest fra en femtiaarig Lægmandsvirksomhed for Guds rige*. Myhreboe.
- Nissen, H. (1854). *Beskrivelse over Skotlands Almueskolevæsen, tilligemed Forslag til forskjellige foranstaltninger til en videre udvikling af det norske Almueskolevæsen*. P. T. Mallings.
- Nymark, K. H. (2014). *Statsborgeren under Peder Soelvold 1831–1835* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-46815>
- Nymark, K. (2020). *Kampen om trykkefriheten. Karl Johan og den norske presse 1814–1844* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Sørøst-Norge]. USN Open Archive. <https://hdl.handle.net/11250/2681517>
- Seland, B. (Red.). (2019). *Oppgjør og opposisjon under enevelde og demokrati. Agderseminaret 2017*. Cappelen Damm Akademisk.
- Sejersted, F. (1978). *Den vanskelige frihet: 1814–1851. Norges historie*. Cappelen.
- Statsborgeren* 18.2.1835.
- Statsborgeren* 11.10.1835.
- Steen, S. (1945). Hans Nielsen Hauge og bondereisingen. *Norsk teologisk tidskrift*, 46, 241–254.
- Storsveen, O. A. (2010). Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i norsk historisk praksis. I H. Sandvik (Red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850* (s. 223–241). Scandinavian Academic Press.
- Stortingsforhandlinger* (1836).
- Tveit, K. (1990). *Allmugeskolen på Austlandsbygdene 1730–1830*. Universitetsforlaget.
- Wefring, M. I. (1897). Minder fra mit reiseliv. *Luthersk Kirketidende. Et Ugeblad til Menighedens Oplysning og Opbyggelse*, 33–377.